

ИВАНА КОМАТИНА
Историјски институт, Београд
ivana.komatina@iib.ac.rs

КУЛТУРНА КРЕТАЊА У СРПСКО-УГАРСКИМ ОДНОСИМА У XIII ВЕКУ – ЛЕГЕНДА О Св. ЛАДИСЛАВУ И ЖИТИЈЕ Св. САВЕ

У раду се прати размена културних образаца између Срба и Мађара током XIII века, с кратким приказом њених почетака. У том смислу даје се осврт на позније сачувану традицију о кнезу Чаславу и податак о заробљеном српском кнезу у *Gesta Hungarorum*. Посебно се указује на податке о сусрету Св. Саве и угарског краља описаном у *Житију Св. Саве* од Доментијана и Теодосија и њихово порекло и однос са *Лејендом о светом Ладиславу* (*Legenda S. Ladislai*), те њихову трансмисију у друга књижевна дела, какво је познати спис *Повести о убијању Батјија*.

Кључне речи: Срби, Мађари, културни обрасци, кнез Часлав, хагиографије, Свети Сава, Ладислав I, Андрија II, Бату кан

The paper deals with the exchange of cultural patterns between the Serbs and the Hungarians during the 13th century with a short look at its beginnings. In this respect, attention is paid to the tradition about Prince Časlav preserved in later centuries and the information on a captured Serbian prince in the *Gesta Hungarorum*. The information on the meeting of St. Sava and the Hungarian king described in the *Life of St. Sava* by Domentijan and Theodosius is particularly considered, their origin and relationship with the *Legend of St. Ladislaus* is discussed, as well as their transmission to other literary works such as the well-known work *The Tale of the Death of Batu*.

Keywords: Serbs, Hungarians, cultural patterns, Prince Časlav, hagiographies, Saint Sava, Ladislaus I, Andrew II, Batu Khan

Српска државност је од својих најранијих почетака, без обзира на то што је стварана кроз одбацивање византијске врховне власти, инкорпорирала у своје темеље истовремено византијски културни и верски миље. Додири Срба и Мађара у том најранијем периоду били су природно везани за

византијско-мађарске односе, мада постоје и трагови који указују на њихове непосредне контакте. Наиме, постојала је традиција да је српски кнез Часлав средином X века дошао у сукоб са Мађарима на основу које је настала *Лејенда о смрти кнеза Часлава*, чији је књижевно-литерарни пут настављен у делима дубровачких аналита.¹ Према њима, Часлављев војник је у једној бици поразио и погубио угарског војводу Киша, али је удовица угарског војводе убрзо осветила мужевљеву смрт тако што је заробила Часлава, а потом га везаног бацила у реку Саву.² Усмено предање је, дакле, доживело своју трансмисију у писану форму, додуше знатно познију, будући да ни мађарски, ни византијски, нити јужнословенски извори не спомињу тај сукоб. Ипак, треба скренути пажњу да се у два века касније написаном угарском спису *Gesta Hungarorum* с краја XII или почетка XIII века, непознатог нотара краља Беле III, налази податак о извесном угарском продору на Балканско полуострво у време кнеза Арпада, те да су том приликом Мађари „потчинили Рашку земљу (тј. Српску земљу, И. К.) и њеног кнеза заробљеног дуго држали везаног оковима”.³ Строго следећи владавину кнеза Арпада (895–907), у поменутом српском кнезу би требало препознати кнеза Петра (892–917/918), али будући да је анонимни нотар имао тежњу да све догађаје из првих неколико деценија угарског деловања у Панонији припише времену кнеза Арпада, те да је кнез Петар неговао, према Константину Порфирогениту, добре односе са Мађарима,⁴ можемо у поменутом српском кнезу можда препознати и кнеза Часлава (927/928–?). Занимљиво је и да у *Gesta Hungarorum* (...et ducem eius captum diu ferro ligatum tenuerunt...), а потом и у поменутој *Лејенди о смрти кнеза Часлава* дубровачких писаца (...et captus est rex Ciaslavus et omnes parentes illius... ligatis manibus et pedibus...) наилазимо на сличне конструкције о кнежевом заробљавању, што може да укаже да је постојала традиција о сукобу Мађара и Срба, која је свој литерарни израз добила два века доцније.⁵

Иако је читав српски XI век протекао у борби и честим устанцима против Византије, чини се да је пред крај поменутог раздобља дошло и до првих непосреднијих религијских веза Срба и Мађара, заправо, од времена када су Угри

¹ *Комајина*, Quis ergo presbyter Diokleas, 213–216.

² Uxor autem principis, audiens mortem viri sui, perrexit ad regem Hungariae, quaesivit ei adiutorium et exercitum, quatenus vindicaret mortem viri sui. Accepta autem innumerabili gente, venit supra regem Ciaslavum invenitque eum in Sremo. Nesciente autem rege nocte irruerunt Hungari in eius castra et captus est rex Ciaslavus et omnes parentes illius, quos iussit uxor Kys ligatis manibus et pedibus proici in flumen Savum, *Mošin*, Ljetopis popa Dukljanina, 65–66; *Gesta regum Sclavorum*, I, 92–95.

³ „...exhinc egressi terram Racy subiugaverunt et ducem eius captum diu ferro ligatum tenuerunt...”, Anonymus and Master Roger. Anonymi Bele regis notarii *Gesta Hungarorum* (= Anonymi *Gesta Hungarorum*), 88–90; *Комајина*, Константин Порфирогенит и рана историја Јужних Словена, 251, нап. 1356.

⁴ De administrando imperio, 32.88–90; *ВИИИЈ*, II, 52–54.

⁵ *Mošin*, Ljetopis popa Dukljanina, 65–66; *Gesta regum Sclavorum*, I, 94; „...Deinde egressi usque ad portam Wazil iverunt et exhinc egressi terram Racy subiugaverunt et ducem eius captum diu ferro ligatum tenuerunt. Hinc vero egressi usque ad mare pervenerunt et omnes nationes illius patrie dominatui Arpad ducis Hungarorum...”, Anonymi *Gesta Hungarorum*, 90.

освојили Срем од Византије 1071–1072. године. При том продору на византијску територију Угри су доспели до Ниша, одакле су однели руку Св. Прокопија и положили је у храм Светог Димитрија у Сирмијуму.⁶ Чињеница да је део Угара примио хришћанство из Цариграда средином X века оставила је трага и у каснијем спису *Покѣсть польсна о латинѣх когда отаочнише се от грѣкъ*, у коме се то приписује „кнезу Стефану”, након чије смрти су Угри одступили од праве вере и прихватили латинску,⁷ док пренос реликвија сведочи о јакој хришћанској вези која је постојала на простору Балкана и Подунавља и након Великог раскола.

Непосредна трансмисија српских и мађарских културних образаца може се препознати у још једној појединости. Наиме, познато је да се име *Uroša* први пут јавља у мађарској за време владавине краља Андрије I (1046–1060), а у српској средини је са тим именом, које је највероватније добио још осамдесетих година XI века, први посведочен српски велики жупан Урош I (о. 1112 – после 1130).⁸ Штавише, он је свом најстаријем сину, будућем великом жупану Урошу (II), дао исто име, а своју кћер Јелену је удао за будућег угарског краља Белу II Слепог (1131–1141).⁹ Брак је највероватније склопљен око 1129. године или најкасније 1130, тј. по завршетку угарско-византијског рата (1127–1129).¹⁰ Краљица Јелена је већ 1131. уз крунисаног краља Белу II узела учешће на сабору у Араду. Она се тада обратила народу и одржала говор у коме је осудила чин ослепљења свог мужа, а говор је био толико упечатљив да је „сав народ навалио на оне бароне по чијем савету је краљ био ослепљен; а неке од њих су везали, неким су одрубili главу. Тог дана су свирепо убили шездесет и осам неславних” (свакако барона, прим И. К).¹¹ У *Илустрированој хроници* (*Chronica e Codice Picto*) поред ових значајних редова сачувана је и минијатура на којој је приказана сцена из

⁶ Калић, Подаци Алберта Ахенског, 53; И. Комати́на – П. Комати́на, Византијски и угарски Срем од X до XIII века, 148–152.

⁷ Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum, 239.59–76; Ioannis Zonarae Epitomae historiarum III, XVI.21, 484.7–19; Stephenson, Byzantium's Balkan Frontier, 39–45; Madgearu, Mission of Hierotheos, 119–138; Curta, Eastern Europe in the Middle Ages, 256–258; Комати́на, Константин Порфирогенит и рана историја Јужних Словена, 319. О поменутом спису, Николов, Между Рим и Константинопол, 208–267, где су наведене све познате редакције. Грчки оригинал је настао у XI веку и у њему није сачуван одељак „о угарском православљу“. Међутим, у преводу на словенски он је додат. Најранији сачувани примерак са допуном о угарској вери настао је у Бугарској око 1360/1370, дакле тај део *Повесѣи ђолезне* је сигурно настао у XIV веку, Zervan, Begegnung des heiligen Königs Ladislaus mit dem heiligen Sava, 342, а по нашем мишљењу, можда и раније. Што се тиче „кнеза Стефана”, у питању, наравно, није први хришћански краљ Угарске Свети Стефан, него његов деда Ђула, Engel, Realm of St. Stephen, 24.

⁸ Chronica e Codice Picto, 169; Комати́на, Житије Светог Симеона од Стефана Немањића као извор за хронологију промена, 21, нап. 18; Комати́на, Краљ Урош, 76–79.

⁹ „...Statimque misit nuncios in Serviam et filiam Uros comitis magni in legitimam uxorem Bele traduxerunt...“, Chronica e Codice Picto, 292.

¹⁰ ВИИИЈ, IV, 15–16, нап. 22.

¹¹ „Illa igitur die dicte congregationis, dum rex sedisset super solium regni sui, venit regina cum filiis suis et sedit circa regem. Dixit autem ad populum universum: Omnes fideles, nobiles, sense et iuvenes, divites ac pauperes, audite! Cum cuique vestrum Deus visum dederit naturalem, volo audire,

сабора у Араду, у којој краљ и краљица седе једно поред другог, док краљица посматра како витез кажњава бароне.¹² Српско-мађарске везе су настављене и након смрти краља Беле II, а значајну улогу у њима, пре свега као подршка краљици Јелени, имао је бан Белош, њен брат. Када је 1150. године избио рат између Угара и Византије, управо је, по Кинаму, важну улогу имао бан Белош јер је наговарао свог сестрића Гезу II да крене у борбу против Византије на страни Срба. Након што је поразио Србе, византијски цар Манојло је напао Угарску у жељи да се освети за подршку.¹³ До потпуне реокупације Балканског полуострва од стране византијског цара дошло је 1167. године пошто је Манојло I Комнин укључио у оквир Византијског царства Хрватску, Далмацију и Срем, као баштину краљевића Беле.¹⁴ Срби су након тога узели учешћа у византијско-угарском рату 1171. године на страни Мађара, али након што су савезници поражени, суседи нису предузимали акције против Царства све до смрти цара Манојла 1180. године. Угарски краљ Бела III, иначе одгајан као талац на византијском двору, где је крштен и добио име Алексије, отпочео је рат за своју баштину, као и велики жупан Стефан Немања, убрзо по вести о царевој смрти. Након продора до Софије 1183, на византијску територију, Бела III је узео реликвију – мошти Св. Јована Рилског и пренео их у Острогон.¹⁵ Повест о прихватању православног обреда у време „кнеза Стефана”, крштење Беле III у Византији,¹⁶ затим укључивање двоструког крста као византијског обележја у угарски грб, такође у време краља Беле III,¹⁷ те чињеница да је острогонски надбискуп одбио да га крунише јер је био шизмтик (тј. православни), само су спорадичне епизоде које сведоче о Угарском краљевству као држави која још увек одржава јаку хришћанску нит без јасног антагонизма између православних и римокатолика. Није стога чудно што се та нит провлачи и кроз касније књижевне обрасце.¹⁸

cur dominus noster rex suis oculis sit privatus et quorum consilio hoc sit actum? Modo michi propalate et eos fideliter in hoc loco vindicantes nobis de ipsis finem date. Ecce enim Deus regi nostro pro duobus oculis dedit quatuor...”, *Chronica e Codice Picto*, 296, 298.

¹² *Chronicon Pictum Vindobonense*, Illumination on p. 113; *Marosi*, Illuminations of the Illuminated Chronicle, 25–110; *Stojkovski*, Between Byzantium and the West, 172–174.

¹³ ВИИНЈ, IV, 28–54; *Калић*, Жупан Белош, 621–642.

¹⁴ ВИИНЈ, IV, 66–101; *Комаћина*, Црква и држава, 157.

¹⁵ Према Житију које је саставио патријарх Јевтимије, Бела III се био уплашио чудотворних моштију светитеља, те их вратио назад у Бугарску, в. *Ивановъ*, Жития на Св. Ивана Рилски, 70–71; *Стојковски*, Византијска црква и њен утицај у Угарској, 140–141; *Стојковски*, Ниш у византијско-угарским односима, 422, нап. 60; *Pirivatrić*, Translatio, 261–274. *Пириватирић*, Криза византијског света и постанак краљевства, 110–114. О угарском и српском деловању против Византије након смрти цара Манојла I детаљно, *Комаћина*, И обнови своју дедовину и боље је утврди, 37–53.

¹⁶ *Stojkovski*, The Byzantine Monasteries of Medieval Hungary Revisited, 264.

¹⁷ *Kovács*, Signum crucis–lignum crucis: A régi magyar címer kettős keresztjének ábrázolásairól, *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, 407; *Takács*, Corona et Crux. Heraldry and Crusader Symbolism on 13th century Hungarian Royal Seals, 54–61.

¹⁸ *Стојковски*, Византијска црква и њен утицај у Угарској, 140; *Zervan*, Begegnung des heiligen Königs Ladislaus mit dem heiligen Sava, 342.

* * *

Почетком XIII века српско-угарски односи су били мирољубиви, ако из- узмемо акт краља Емерика из 1202. г., када је у своју титулатуру унео и наслов краља Србије користећи сукоб између браће Стефана и Вукана око српског великожупанског престола.¹⁹ Иако је у своју богату титулатуру додао и наслов *rex Serviae*, управо је Емерик предложио папи да тадашњи велики жупан Вукан добије краљевску круну од папе уз очување његове врховне власти.²⁰ Папа Иноћентије III ипак није тада послао краљевску круну Вукану, већ је то учинио његов наследник Хонорије III, и то српском великом жупану Стефану, нешто више од деценије касније. До крунисања великог жупана Стефана за краља Србије дошло је, по свој прилици, након септембра 1217, тј. мало пошто се угарски краљ Андрија II у Задру прикључио крсташима на путу за Свету земљу.²¹ У изворима има врло мало података који сведоче о реакцији угарског краља поводом Стефановог крунисања. Средњовековни писац Доментијан бележи одмах након приче о крунисању Стефана како је наступила „жалост од угарског краља због земље њихова отачаства (Стефанова и Савина, прим И. К.) и да је српски велики жупан одмах послао Саву у Угарску ради „исправљења посла”. Ипак, Доментијан нигде не наводи непосреднији узрок због којег је наступила „жалост угарског краља”, већ само детаљно описује сусрет угарског краља (Андрије II, прим. И. К.) и Саве који се завршио Савиним чудом, које је допринело мирољубивим односима између Србије и Угарске.²² Код нешто познијег хагиографа Теодосија изричито се наводи да је угарски краљ напао Стефана јер се крунисао за краља Србије. Због тога је угарски краљ послао своје великаше да објаве српском краљу „мржњу и рат”, али је Стефан одмах затим отпослао брата архиепископа Саву

¹⁹ *Theiner*, *Vetera monumenta Slavorum*, 14. Писмо је датирано петом годином понтификта папе Иноћентија, што подразумева период од 8. јануара 1202. до 8. јануара 1203. године. Ипак, због знатно дужег временског опсега склонији смо претпоставци да је писмо настало 1202. године, *Комајина*, *Rex Serviae*, 52–53, нап. 12; *Пиривајрић*, Криза византијског света и постанак краљевства, 116–118.

²⁰ *Theiner*, *Vetera monumenta Slavorum*, 34; *Комајина*, *Rex Serviae*, 53.

²¹ *Комајина*, Ана Дандоло, 7–20; *Комајина*, Велико краљевство од прва, 15–17; *Марјановић-Душанић*, Српски успон на краљевство, 155–170, детаљно разматра податке о краљевом крунисању с јесени 1217. у Расу, те износи могућност да је тада било уприличено ванлитургијско крунисање, које се спроводило у ванредним случајевима, односно околностима.

²² „и приложи се пѣталь оѣт краља оугарског о зѣцли оѣтъѣства нѣх...”, Доментијан, 252–263, смешта читав догађај након крунисања Стефана за краља у Жичи, што према њему припада 1220. или 1221. години, будући да се у српским средњовековним *Житијима* бележи да је Стефана за краља крунисао Сава, а не легат папе Хонорија III, детаљно о томе, *Комајина*, Велико краљевство од прва, 17–22; *Пиривајрић*, Криза византијског света и постанак краљевства, 126–146. Такође, *Марјановић-Душанић*, Српски успон на краљевство, 171–186, износи исцрпну реконструкцију церемоније другог крунисања у Жичи.

Сусрет угарског краља Андрије и Саве никако не треба поистовећивати са сусретом који се догодио 1216. године на граници „Стефанове државе”, о томе, *Комајина*, Историјска подлога чуда, 127–129.

ка угарском краљу како би спречио сукоб.²³ Дакле, узимајући у обзир посредан Доментијанов и непосредан Теодосијев исказ о поводу посете, као и чињеницу да сâм Доментијан сусрет Саве и угарског краља помиње одмах након епизоде о крунисању, можемо претпоставити да је *жалост* угарског краља коју помиње Доментијан наступила управо због Стефановог крунисања.²⁴

Међутим, оно што буди пажњу једнако колико и питање да ли је било реакције угарског краља поводом Стефановог крунисања после 1217. године, јесте и исцрпан опис сусрета угарског краља и првог српског архиепископа, који пружа Доментијан, а потом, свакако користећи Доментијанов спис, и Теодосије. По њима, при том сусрету су се догодили веома важни догађаји – Савино чудо са вином и преобраћење угарског краља.²⁵ Код оба Савина хагиографа увод у причу „*О његовом преобраћењу угарског краља*” представља опис Савиног чуда, које заправо има јасну функцију и несумњиво представља најаву помешаног чина. Наиме, српски архиепископ је приликом посете у једном тренутку затражио лед како би расхладио вино, јер је у то време Бог подигао „ражажено сунце у земљи тој, у којој живљаше тај угарски краљ, да су се растопили сви ледници те земље“, односно, како то једноставније саопштава Теодосије, „пошто је било лето и пошто је палила жестока врућина”.²⁶ Како краљ упркос великом труду није нашао леда, архиепископ Сава се помолио Богу, и док је још стајао на молитви, „уздиже се вихор као од његових уста, и узиђе вићен горе, на небеску висину”, а Бог „превеликим грџом отвори небеске уставе великим крушцима какви раније нису вићени”.²⁷ Када је краљ видео Савино чудо, одмах се, према животописцима, поклатио Сави, а Преосвећени

„сатвори њему свету молитву, а краљ њему исповеди своје грехове и много га мољаше да му каже реч о његовом спасењу”... И Свети му рече да Једином Богу служи светомшћу истинитом... Један је, дакле, божанственом природом и господством, а разумева се, истинит у три сопствена лица: један Бог Отац Сведржитељ и један Господ Исус Христос, Син његов јединородни, од самога Оца рођен, а не сатворен, не у години ни у времену, већ је од искони са њим увек будући, исти као и Отац...”²⁸

²³ Теодосије, 152–161.

²⁴ *Станојевић*, О нападу угарског краља Андрије II на Србију, 120, одбацује могућност да Доментијан мисли да је проглас краљевства изазвао рат, што је сасвим оправдано јер се ни у даљем делу текста не помиње никакав сукоб, али за разлику од Станојевића сматрамо да се у *Житију* Св. Саве од Доментијана и Теодосија сачувало сведочанство о протесту угарског краља због Стефановог крунисања за краља, *Комајина*, *Rex Serviae*, 55.

²⁵ Доментијан, 252–258; Теодосије, 152–161. О хагиографском лику Св. Саве према добропознатој скици светитеља-чудотворца, те угледању на Христа, *Марјановић-Душанић*, Харизма и ауторитет, 277–287.

²⁶ Доментијан, 252–254; Теодосије, 154.

²⁷ Доментијан, 256; Теодосије 155–156.

²⁸ Доментијан, 258–261.

Затим му је Сава засведочио о љубави Божјој. Угарски краљ потом „поверова Богу и његовом преосвећеном слуги, и исповедање је своје добро изрекао и са љубављу примио заповест од Преосвећенога..., и добро сачува и двоструко се обнови благодаћу Христовом...”²⁹

Затим Доментијан додаје како је угарски краљ „боље од првашњега живота поживео у свом краљевству, и са великим милостињама и са премногим смирењем и престаи се Богу, и молитвама Преосвећенога, опет и тај се по смрти велики чудотворац показа”³⁰.

Теодосије такође, будући да користи Доментијана, у свом стилу бележи о угарском краљу како је

„добро сачувао веру православља по учењу светог, и да је поживео у правди и истинитој смерности и љубави, и да је нарочито милостињу давао ништима и био веома усрдан, и да је у свему изванредном Богу угоднио... тако да га је и после смрти удостојио да чини чудеса, да се, дакле, и до сада Угри њиме хвале и говоре: „Имамо света и чудотворна краља који лежи у гробу!”³¹

Хагиографи читаву епизоду завршавају задовољно констатујући да су Србија и Угарска много година пребивале „безбрижно, одсвуд имајући мир”³².

Занимљиво је да Савини животописци Доментијан и Теодосије ни на једном месту у својим делима, па ни на том, не спомињу име угарског краља. Ипак, то не изненађује будући да Доментијан и Теодосије бележе заправо врло мало личних имена и титула у својим делима.³³ Хронолошки, Стефанов савременик у време крунисања за српског краља био је, наравно, угарски краљ Андрија II (1205–1235). Дакле, пре би се рекло да је изостављање имена угарског краља код Доментијана и Теодосија житијни манир. Не заборавимо да је Доментијан био Савин ученик, а могуће и верни пратилац на путовањима и мисијама, те не би било погрешно претпоставити да је можда био у Савиној пратњи приликом посете угарском краљу, „с оне стране реке Саве”, која је у то

²⁹ Доментијан, 268. Читав одељак насловљен је *Ѡ оуѡѡренїи оугрѡскааго. преос(ве)щен(ь)ным(ь) кув(ь) савом, Доментијан, 258–270, заправо говори о Савином подучавању угарског краља правој вери, те се наводи да је он примио заповест од Преосвећенога, односно Саве. Нема места сумњи да и Доментијан, чини се и опширније од Теодосија, који је свакако непосреднији, пише о преобраћењу угарског краља. У том смислу не стоји теза *Ређей*, „Повест о убијању Батија”, 217, да „нарочито Теодосијево (*Жиѡије*, прим. И. К.), говори о Савином покрштавању угарског краља”, те да се, према њој, код Доментијана „не говори о преласку у православље нити се помиње име угарског краља”. Такође треба напоменути да је и та тврдња нетачна будући да име угарског краља не помиње ни Теодосије, 152–160.*

³⁰ Доментијан, 268.

³¹ Теодосије, 160.

³² Доментијан, 268; Теодосије, 160.

³³ *Бирковић*, Доментијанова просопографија, 141–155.

време очигледно била граница.³⁴ Житија су једини извор који спомињу сусрет Саве и угарског краља, који би, ако их доследно следимо, био други по реду.³⁵ Дакле, нема других историјских извора који потврђују преобраћење угарског краља, те су, несумњиво, и Савино чудо са ледом и вином, а потом и преобраћање угарског владара у православље, у функцији житијног жанра, вероватно инспирисаној традицијом о некадашњем угарском православљу.

Међутим, следећа упечатљива чињеница је да Доментијан, а потом и Теодосије,³⁶ приписују краљу чудотворење које се за њега не везује у угарској верској традицији. Наиме, до времена када Доментијан саставља Савино житије, дакле 1253/1254,³⁷ у Угарској су се као светитљи поштовала само три Арпадовића, Стефан I, Ладислав I и принц Емерик.³⁸ Краљ Ладислав I (1077–1095) био је идеал краља-витеза, светац за кога се везују бројна чуда.³⁹ Канонизован је крајем XII века,⁴⁰ а нема сумње да му је *Житије* састављено мало по канонизацији. Наиме *Legenda minor* и *Legenda maior*, састављене у XIV односно XV веку, имају заједнички архетип у изгубљеној *Legenda S. Ladislai*, која је настала мало после Ладислављево канонизације, односно почетком XIII века, и сведочи о побожности и понизности краља Ладислава.⁴¹ У њој се неспорно могу препознати елементи који се налазе и у *Gesta regis Ladislai*, насталим у време краља Коломана (1095–1116), а сачуваним у већ помињаној *Илустрированој хроници* (*Chronica e Codice Picto*).⁴²

³⁴ Да је река Сава била граница између Срба и северних суседа Мађара почетком XIII века, Теодосије, 159. Недавно је поново отворено сада већ вишедеценијско питање Доментијанове улоге пратиоца на Савиним мисијама и путовањима, посебно оних на Истоку, *Савић*, Концепти „Свете земље”, 64–66, нап. 338, са прегледима старијих мишљења у корист, али и против тезе о Доментијановој улози сапутника.

³⁵ О првом сусрету Св. Саве и угарског краља Андрије II, *Комајина*, Историјска подлога чуда, 127–129.

³⁶ Нову убедљиво аргументовану тезу о књижевном деловању Теодосија Хиландарца, у последњим деценијама XIII века, односно настанку *Житија Св. Саве*, понудила је *Шпагијер*, Хронолошки оквири књижевног рада Теодосија Хиландарца, 3–15.

³⁷ О времену настанка Доментијановог *Житија Св. Саве*, уп. *Јанковић*, Прилог датовању Доментијановог дела, 17–18; *Шпагијер*, Светогорска баштина, 43–46. Са освртом на нове закључке да је дело настало 1253/1254, а не 1242/1243, уп. *Комајина*, Краљ Урош, 154–158.

³⁸ *Vesprémy*, King St Ladislav, Chornicles, Legends and Miracles, 140.

³⁹ *F. Lanzi – G. Lanzi*, Saints and Their Symbols, 142; *Klaniczay*, Holy Rulers and Blessed Princes, 186–187.

⁴⁰ *Thomae archidiaconi Spalatensis Historia*, 134; *Klaniczay*, Holy Rulers and Blessed Princes, 174, 182. О покретању постука канонизације у време краља Беле III, детаљно, *Vesprémy*, King St Ladislav, Chornicles, Legends and Miracles, 142–143.

⁴¹ „...Ladislavus est vocatus... erat enim copiosus in caritate, longanimis in pacientia, pietate rex serenus, gratiarum donis plenus, cultor iustitie, patronus pudicitie, consolator afflictorum, sublevator oppressorum, miserator orphanorum, pius pater pupilorum, miserorum et inopum necessitatibus misericordie visceribus affluens subveniebat...”, *Scriptores rerum Hungaricarum* II, 509–527; *Klaniczay*, Holy Rulers and Blessed Princes, 174–175.

⁴² *Klaniczay*, Holy Rulers and Blessed Princes, 176–188, n. 88. *Gesta regis Ladislai* обухватају поглавља 94–141 *Илустриране хронике* према критичком издању, *Bollók*, *Gesta regis Ladislai*, 223–229. О *Илустрированој хроници*, *Vesprémy*, King St Ladislav, Chornicles, Legends and Miracles, 153–157.

Дакле, не чуди што Доментијан средином XIII века, када саставља *Житије Св. Сава* у жељи да додатно увелича његову светост, заправо угарском краљу коме, како смо истакли, не спомиње име, а који је по хронолошкој равни морао бити краљ Андрија II, приписује особине Светог краља Ладислава. Стога је могуће да је, састављена после 1204, званична *Лејенда о свейом Ладиславу* (*Legenda S. Ladislai*), у којој се Светом краљу приписују бројна чудотворења, допрла и до српског хагиографа. Сем тога, уколико је Сава одиста посећивао угарски двор након 1217. године, у његовој пратњи је могао бити и Доментијан, те је можда и лично сведочио огромном штовању краља Ладислава. У *Илустрированој хроници* (*Chronica e Codice Picto*) наилазимо на занимљиве податке како је краљ Андрија II донео по повратку из Свете земље неколико значајних реликвија: главу Св. Првомученика Стефана, главу блажене Маргарете, десну руку апостола Томе и Св. Вартоломеја, комад Ароновог штапа, а купио је и једну од шест посуда у којима је Христос претворио воду у вино. Нема сумње да су Сава, а можда и његови српски пратиоци били под утиском изложених реликвија и развијеног култа светог владара.⁴³ Доментијан је вешто, знајући да пише о краљу Андрији II, његов лик градио према подражавању Светог краља Ладислава.

По свој прилици, како је у науци већ указано, управо је прича „О *преобраћењу ујарској краља*” коју налазимо код Доментијана и Теодосија била литерарни узор за нешто познију легенду „Повест о убијању Батија”, прво дело српске подунавске књижевности настало у XV веку.⁴⁴ Наиме, ову занимљиву легенду и у литерарном и историјском смислу саставио је, по свој прилици, извесни Србин у Варадину, а затим је она пренета у Русију, где је добила свој доцнији облик.⁴⁵ Због неких важних појединости у вези са нашим темом преносимо неколико одломака легенде:

„Године 6755. Убијање безбожног Батија у Угарској. И како он безбожни и злоимени мучитељ несит бива, који толика зла, тегобе и беде хришћанима нанесе и толику множину човечанства погубив,

⁴³ Такође, наводи се да их је краљ након девет година дао својој кћери, *Chronica e Codice Picto*, 322.

⁴⁴ *Рагојичић*, Стара српска књижевност у средњем Подунављу, 239–270; *Пеђећ*, „Повест о убијању Батија”, 215–220. Да је спис настао у московском кружоку без етничке одређености аутора, cf. *Halperin*, *The Defeat and Death of Batu*, 50–56.

У новије време на повезаност вести из српских Житија о Савиној посети угарском краљу и „Повест о убијању Батија” указао је и *Zervan*, *Die Begegnung des heiligen Königs Ladislaus mit dem heiligen Sava*, 339–349.

⁴⁵ *Розанов*, Повѣсть обѣ убиеніи Батија, 115, сматра да Пахомије Србин није састављач *Повесѣи*, али не одриче да је састављач био свакако српског порекла, и да је, по свој прилици, причу саставио у Варадину, а потом је, вероватно у XV веку, она пренета у Русију. Иначе, *Повесѣи* је и сачувана само у руским рукописима од XV до XVIII века. Ту тезу прихвата и *Рагојичић*, Стара српска књижевност у средњем Подунављу, 245–247 и *Пеђећ*, „Повест о убијању Батија”, 219–220. Такође, *Zervan*, *Begegnung des heiligen Königs Ladislaus mit dem heiligen Sava*, 344, указује због чега језгро приче није могло настати у Молдавији, како сматра Н. Трунте. Изводе из руских летописа у којима се помињу Св. Сава, Ладислав (Владислав) и Бату кан види, *Ibidem*, 344–349.

но труђаше се, ако би било могуће, а по свој васељени створити, ни име да се не би помињало хришћанско, одмах се устреми на запад на Угарску, ка крајевима сунчаног захода у које пре не доходи, многа места и градове пусте створив”,⁴⁶

а затим се наводи како је Батиј погубнији од Навуходоносора, који је војевао против Јерусалима, те како је у свој жестини монголски кан стигао до

„самог великог Варадина, града угарскога... Беше тада самодржац те земље краљ Владислав, над Угрима, Чесима и Немцима и над целим Поморјем, све до Великог мора. Беху прво Угри у православљу, крштење од Грка примвши, но пошто нису успели на свом језику писменост изложити, Римљани, како су били близу, прикључише их да њихову јерес следују, и од тада па и до данас бива тако.”⁴⁷

На том месту, пишући о првобитној православној припадности Угара, састављач *Повести о убиству Батија* несумњиво користи спис *Повѣсть польсна о латинѣх* кога отапоуѣнише се от грѣхъ.⁴⁸ Он затим даље развија причу:

„Напред поменути краљ Власлов и тај такође био је покоран Римској цркви док не дође к њему Св. Сава, српски архиепископ и овај пак учини да приступи к непорочној хришћанској вери грчкој, не јавно, тајно, бојећи се устанака Угара против себе... Самодржац Власлов, кога је Св. Сава назвао Владислав, не успе да сакупи људе своје због далеког растојања земаља, тада Батиј погодном време нађе, радио је шта је хтео”,⁴⁹

затим се описује како угарски самодржац ништа није могао учинити поводом Батијевог напада, а сем тога, Батијеви људи су заробили и краљеву сестру, те су је одвели кану. Убрзо је након ових догађаја краљу посебан знак божије помоћи био оследани коњ, који сам секира непријатеља. Након тога,

„причају неки људи који тамо живе, да сестра тога Владислава, коју заробише, и тада у бежању беше са Батијем. И би после да се ухватио у коштац Владислав са Батијем, тада сестра његова помагаше Батију.

Њих самодржац обоје погуби. Угри уђоше у логоре Батијево.”⁵⁰

Повест се завршава описом краљеве статуе на коњу, начињене од бакра, како седи и у руци држи секиру којом је убио Батија.

⁴⁶ Розанов, *Повѣсть обѣ убіеніи Батија*, 109–42. Изводи су дати према преводу *Радојичић*, *Стара српска књижевност у средњем Подунављу*, 243–244.

⁴⁷ *Радојичић*, *Стара српска књижевност у средњем Подунављу*, 243.

⁴⁸ Готово идентичне реченице срећемо у спису *Повѣсть польсна о латинѣх* кога отапоуѣнише се от грѣхъ из највероватније XIV века, *Николов*, *Между Рим и Константинопол*, 258.

⁴⁹ *Радојичић*, *Стара српска књижевност у средњем Подунављу*, 243–244.

⁵⁰ *Радојичић*, *Стара српска књижевност у средњем Подунављу*, 244.

Није тешко уочити да је одељак Доментијановог, односно Теодосијевог *Жиџија Св. Саве* који описује *Преобраћење ујарској краља* био један од извора за састављање *Повесџи*. Међутим, оно што додатно пада у очи је да је и састављач *Повесџи* у том одељку препознао лик Ладислава I као угарског краља, тј. „краља Власлова, кога је Св. Сава назвао Владислав”. За краља Ладислава I састављач *Повесџи о Баџију* везује и херојску борбу против кана Батија, односно Бату кана (1227–1255), монголског кана Улуса Џучија (тзв. Златна хорда). Његов поход на Запад отпочео је после заузимања Бугарске на Волги 1236, односно пустошења Русије и заузећа Кијева 1240, након чега су Монголи упали у Пољску и обрушили се на Угарску 1241. године. Бату кан је, правдајући се гоњењем Кумана, опустошио Угарску до те мере да је тадашњи угарски краљ Бела IV (1235–1270) деценије након тога посветио обнови своје земље.⁵¹ Па ипак, непознати писац *Повесџи о убијању Баџија* не само да доноси нетачну причу о убијању Бату кана, који је, како је познато, умро 1255. године, и о његовом наводном поразу него и анахроно означава Ладислава I као угарског јунака, а не тадашњег краља Бела IV.⁵² У случају литерарних предлога за састављање *Повесџи о Баџију* далеко је извесније утврдити пут којим је *Лејенда о свейом Ладиславу* дошла до писца него што је то случај са списима српских хагиографа Доментијана и Теодосија, у којима се у неименовом угарском краљу може засигурно препознати лик светог краља Ладислава I, који такође анахроно замењује тадашњег угарског краља Андрију II. Наиме, како смо истакли, непознати српски писац, састављач *Повесџи*, користио је, без дилеме, списе српских хагиографа, те отуда и прича о наводном преласку краља Ладислава I у православље. Уз њу је потом придодao причу о јунаштву краља Ладислава I, чији је предлог такође лако идентификовати. Наиме, у *Илустрированој хроници (Chronica e Codice Picto)*, која је записана у XIV веку на основу ранијих извора, међу којима су и поменути *Gesta regis Ladislai*, бележи се прича о у то време војводи Ладиславу, који се у време борбе тадашњег краља Соломона (1063–1074), његовог брата, са Куманима посебно истако у борби против једног Куманина како би заштитио отету девојку.⁵³ Војвода Ладислав је мислио да је отета кћи епископа Варадина, те је све учинио како би јој спасио живот, те је и у борби убио Куманина. Девојка за коју се испоставило да није епископова кћи се упркос пређашњој незавидној ситуацији сврстала на страну отимача и молила Ладислава да му поштеди живот, слично као

⁵¹ *Узелац*, Под сенком пса. Татари и јужнословенске земље у другој половини XIII века, 31–59; *Kosztolnyik*, Hungary in the Thirteenth Century, 154–174.

⁵² *Ређей*, „Повест о убијању Батија”, 216, чини се погрешно истиче да је писац *Повесџи* „изједначио у свом делу два угарска краља Ладислава I (1077–1095) и Ладислава IV (1272–1290), за кога се сматра да је био у родству са Савом Немањићем”, али не задржавајући се претерано на тој тези, прихвата став Н. Радојчића да је прелазак Ладислава IV у православље историјски неоснован, Иста, 218. По нашем мишљењу, теза да се на том месту подразумева угарски краљ Ладислав IV Куманац нема никакву историјску основу.

⁵³ *Chronica e Codice Picto*, 196–198.

и Ладислављева сестра у *Повесѣи о убијању Байија*. Наравно, Ладислав је, како смо рекли, потукао противника, а тај тријумф над Куманима су краљ и војвода (тј. Соломон и Ладислав, прим. И. К.) заједно прославили.⁵⁴

* * *

Дакле, састављачу *Повесѣи* су били познати спис(и) српских хагиографа Доментијана и Теодосија (*Жиѣије Св. Саве*) и *Gesta regis Ladislai*, али чињеница да је он разазнао да су Доментијан и Теодосије градили слику Савиног лика у сагласју са делима угарског светог краља иако нису непосредно навели његово име, указује јасно на то да је он добро познавао мотиве *Леѣенге о Свѣѣом Лагиславу* (*Legenda S. Ladislai*), које је потом додатно развио мотивима из *Gesta* како био уобличио своју *Повесѣи о убијању Байија*. За нашу тему размене литерарних и културних образаца између Срба и Угара од посебног је значаја то што је именом непознати састављач *Повесѣи о убијању Байија* повезујући у јединствен контекст та четири списа – *Леѣенгу о свѣѣом Лагиславу*, *О ѣреобраћењу уѣарскоѣ краља* из српских хагиографија, *Gesta regis Ladislai* и спис у *Повѣстѣ польсна о латинѣх когда ѡтаѡѣише се ѡт грѣкъ* – сачувао, заправо, најтананије нити, неопходне за лакше разумевање тог процеса.

⁵⁴ „Rex igitur et gloriosi duces fere omnibus paganis interfectis et omnibus Christianis a captivitate liberatis, una cum felici embola totius Hungarie cum triumpho victoriae gaudentes redierunt. Facta est igitur letitia magna in tota Hungaria, et in ymnis et confessionibus benedicebant Deum, qui dedit eis victoriam...”, *Chronica e Codice Picto*, 198.

Прилог:

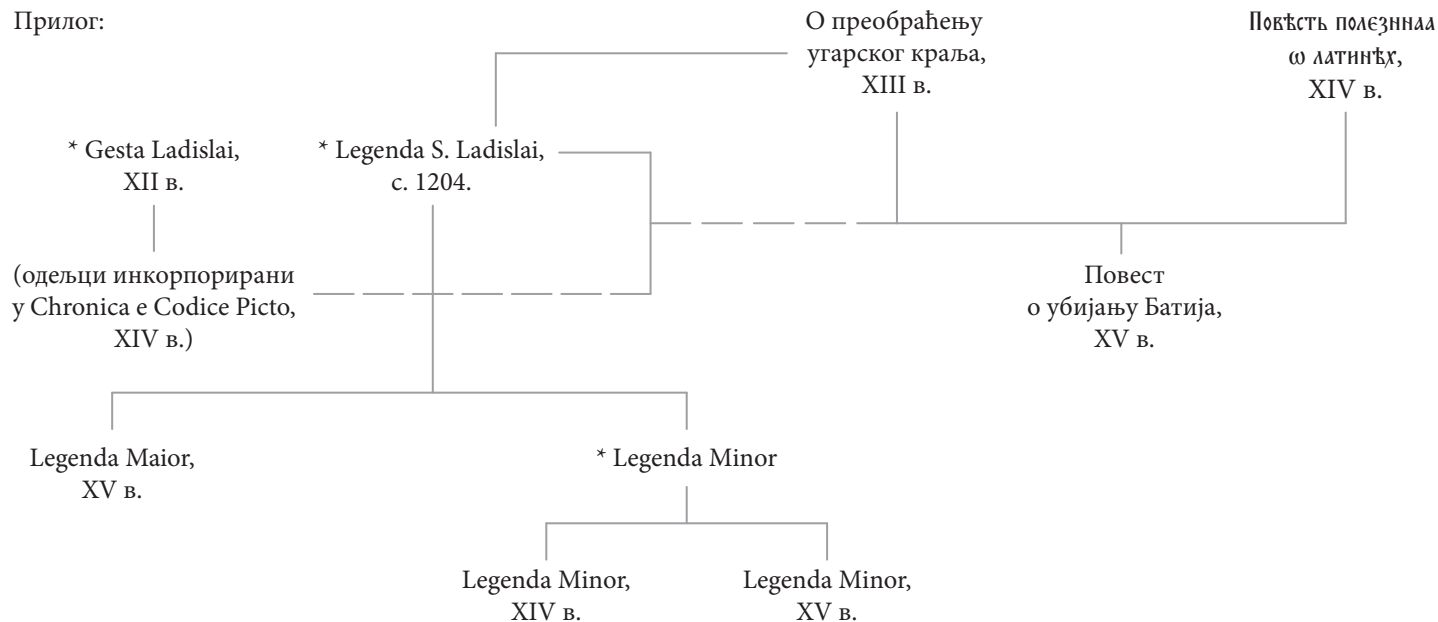

Схема је сачињена према:

Scriptores rerum Hungaricarum. Tempore ducum regumque stirpis Arpadianae Gestarum II, ed. E. Szentpétery, Budapestini 1938, 509-514 (E. Bartonek); Klaniczay G., Holy Rulers and Blessed Princes: Dynastic Cults in Medieval Central Europe, Cambridge 2002 и резултата изнетих у овом раду.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources:

- Anonymus and Master Roger. *Anonymi Bele regis notarii Gesta Hungarorum*, ed., transl. and annotated by *M. Rady* – *L. Veszprémy*. *Magistri Rogerii Epistola in miserabile carmen super destructione Regni Hungariae per tartaros facta*, translated and annotated by *J. Bak* – *M. Rady*, Budapest–New York 2010.
- Chronica de Gestis Hungarorum e Codice Picto Saec. XIV.*, ed. and transl. by *J. M. Bak* and *L. Veszprémy* with a Preface by *N. Kersken*, Budapest–New York 2018 (= *Chronica e Codice Picto*).
- Chronicon Pictum Vindobonense* – *Kepes Kronika* – *Cronica Pictata de La Viena* – *Ante 1360* (a digitized version of the manuscript).
- Constantine Porphyrogenitus *De administrando imperio*, edd. *Gy. Moravcsik* – *R. J. H. Jenkins*, Washington 1967² (CFHB 1).
- Gesta regum Sclavorum*, I, изд. *Т. Живковић* – *Д. Кунчер*, Београд 2009 [*Gesta regum Sclavorum*, I, изд. *Т. Živković* – *Д. Kučer*, Beograd 2009].
- Ioannis Scylitzae *Synopsis Historiarum*, ed. *J. Thurn*, Berlin–New York 1973 (CFHB 5).
- Ioannis Zonarae *Epitomae historiarum* III, ed. *Th. Büttner* – *Wobst*, Bonnae 1897.
- Mošin V.*, *Ljetopis popa Dukljanina*, Zagreb 1950.
- Scriptores rerum Hungaricarum. Tempore ducum regumque stirpis Arpadianae Gestarum* II, ed. *E. Szentpétery*, Budapestini 1938 (=SRH II).
- Theiner A., *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustantia*, I, Romae 1863.
- Thomae archidiaconi Spalatensis *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, edd. *O. Perić* – *D. Karbić* – *M. Matijević Sokol* – *J. Ross Sweeney*, Budapest–New York 2006.
- Доментијан, Житије Св. Саве, изд. *Т. Јовановић* – *Љ. Јухас Георгиевска*, Београд 2001 [*Domentijan, Žitije Sv. Save*, изд. *Т. Jovanović* – *Lj. Juhas Georgievskaja*, Beograd 2001].
- Ивановъ Й., Жития на Св. Ивана Рилски, Годишникъ на Софийския университет XXXII/13 (1936) 70–71 [*Ivanov I., Žitija na Sv. Ivana Rilski, Godišnjak na Sofijskija universitet XXXII/13* (1936) 70–71].
- Теодосије Хиландарац, Живот Светога Саве, изд. *Ђ. Даничић*, прир. *Ђ. Трифуновић*, Београд 1973 [*Theodosije Hilandarac, Život Svetoga Save*, изд. *Đ. Daničić*, prir. *Đ. Trifunović*, Beograd 1973].

Литература – Secondary Works:

- Bollók J.*, *Die Gesta regis Ladislai, Acta Universitatis de Attila József nominatae: acta antiqua et archaeologica* 27 (1998) 223–229.
- Curta F.*, *Eastern Europe in the Middle Ages (500–1300)*, Leiden–Boston 2019.
- Engel P.*, *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895–1526*, London–New York 2001.
- Halperin C.*, *The Defeat and Death of Batu*, *Russian History* 10/1 (1983) 50–65.
- Klaniczay G.*, *Holy Rulers and Blessed Princes: Dynastic Cults in Medieval Central Europe*, Cambridge 2002.
- Kosztolnyik Z. J.*, *Hungary in the Thirteenth Century*, New York 1996.
- Kovács É.*, *Signum crucis–lignum crucis: A régi magyar címer kettős keresztségének ábrázolásairól, Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, ed. *S. György*, Budapest 1984, 407–423.
- Lanzi F.* – *Lanzi G.*, *Saints and Their Symbols: Recognizing Saints in Art and in Popular Images. Order of Saint Benedict*, Collegeville MN 2004.
- Madgearu A.*, *The Mission of Hierotheos: location and significance*, *Byzantinoslavica* 66 (2008) 119–138.
- Marosi E.*, *The Illuminations of the Illuminated Chronicle*, edd. *J. Bak* – *L. Veszprémy*, *Studies on the Illuminated Chronicle*, Budapest–New York 2018, 25–110.

- Pirivatrić S., *The translatio of the Relics of St John of Rila from Sofia to Esztergom and back, Byzanz und das Abendland VII. Studia Byzantino-Occidentalia*, ed. E. Juhász, Budapest 2021, 261–278.
- Stephenson P., *Byzantium's Balkan Frontier. A political study of the Northern Balkans, 900–1204*, Cambridge 2004.
- Stojkovski B., *Between Byzantium and the West: Serbian Marital Policy and Political Orientation (Mid-Eleventh Century – 1371)*, *Hiperborea* 7/2 (2020) 167–196.
- Stojkovski B., *The Byzantine Monasteries of Medieval Hungary Revisited, Christianization in Early Medieval Transylvania: The Oldest Church in Transylvania and Its Interpretation*, edd. D. Marcu Istrate – D. Ioan Mureșan – G. Tiberiu Rustoiu, Leiden 2022, 264–282.
- Takács I., *Corona et Crux. Heraldry and Crusader Symbolism on 13th century Hungarian Royal Seals*, *Hortus Artium Medievalium* 21 (2015) 54–61.
- Vesprémy L., *King St Ladislav, Chornicles, Legends and Miracles*, *Saeculum Christianum* XXV (2018) 140–163.
- Zervan V., *Die Begegnung des heiligen Königs Ladislaus mit dem heiligen Sava. Rätselhaft es aus der russischen und moldauischen Chronistik des 15./16. Jahrhundert, Byzanz und das Abendland VII. Studia Byzantino-Occidentalia*, ed. E. Juhász, Budapest 2021, 339–353.
- Византијски извори за историју народа Југославије IV, ур. Г. Остројорски – Ф. Баршвић, Београд 1971 [Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije IV, ur. G. Ostrogorski – F. Barišić, Beograd 1971].
- Јанковић Ж., Прилог датовању Доментијановог дела, Годишњак СПЦ 70/1 (1989) 17–18 [Janković Ž. Prilog datovanju Domentijanovog dela, Godišnjak SPC 70/1 (1989) 17–18].
- Калић Ј., Жулан Белаш, Европа и Срби. Средњи век, ур. Т. Живковић, Београд 2006, 621–642.
- Калић Ј., Подаци Алберта Ахенског о угарско-византијским односима крајем XI века, Европа и Срби. Средњи век, ур. Т. Живковић, Београд 2006, 49–58 [Kalić J., Podaci Alberta Ahenskog o ugarsko-vizantijskim odnosima krajem XI veka, Evropa i Srbi. Srednji vek, ur. T. Živković, Beograd 2006, 49–58].
- Комаћина И., *Rex Serviae у угарској краљевској титулатури од 1202. до 1402. године*, Ниш и Византија 16 (2018) 51–66 [Komatina I., *Rex Serviae у угарској краљевској титули од 1202. до 1402. године*, Ниш и Византија XVI, Ниш 2017, 51–66].
- Комаћина И., Ана Дандоло – прва српска краљица?, Зборник Матице српске за историју 89 (2014) 7–22 [Komatina I., *Ana Dandolo – prva srpska kraljica?*, Zbornik Matice srpske za istoriju 89 (2014) 7–22].
- Комаћина И., Велико краљевство од прва: крунисање Стефана Немањића и „традиција Дукљанског краљевства”, Историјски часопис 65 (2016) 15–34 [Komatina I., *Veliko kraljevstvo od prva: Krunisanje Stefana Nemanjića i „tradicija Dukljanskog kraljevstva”*, Istorijski časopis 65 (2016) 13–34.
- Комаћина И., И обнови своју дедовину и боље је утврди – Стефан Немања и Стефан Првовенчани и уобличавање српске државности, Стефан Првовенчани и његово доба, ур. А. Растковић – И. Комаћина, Београд 2019, 37–58 [Komatina I., „I obnovi svoju dedovinu i bolje je utvrdi” – Stefan Nemanja i Stefan Prvovenčani i uobličavanje srpske državnosti, Stefan Prvovenčani i njegovo doba, ur. A. Rastović – I. Komatina, Beograd 2020, 37–58.
- Комаћина И., Историјска подлога чуда Св. Симеона у Житију Симеоновом од Стефана Првовенчаног, Зборник радова Византолошког института 51 (2014) 111–134 [Komatina I., *Istorijska podloga čuda Sv. Simeona u žitiju Simeonovom od Stefana Prvovenčanog*, Zbornik radova Vizantološkog instituta 51 (2014) 111–134].
- Комаћина И., Краљ Стефан Урош I Велики и његов век, Београд 2021 [Komatina I., *Kralj Stefan Uroš I Veliki i njegov vek*, Beograd 2021].
- Комаћина И. – Комаћина П., Византијски и угарски Срем од X до XIII века, Зборник радова Византолошког института 55 (2018) 141–164 [Komatina I. – Komatina P., *Vizantijski i ugarski Srem od X do XIII veka*, Zbornik radova Vizantološkog instituta 55 (2018) 141–164].

- Комаћина И., О времену напада краља Уроша I на Мачву и његовом заробљавању, Зборник радова Византолошког института 58 (2021) 73–91 [Komatina I., O vremenu napada kralja Uroša I na Mačvu i njegovom zarobljavanju, Zbornik radova Vizantološkog instituta 58 (2021) 73–91].
- Комаћина И., Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века, Београд 2016 [Komatina I., Crkva i država u srpskim zemljama od XI do XIII veka, Beograd 2016].
- Комаћина П., Quis ergo presbyter Diokleas? Рана дубровачка историографија и Летопис попа Дукланина, Историјски часопис 69 (2020) 189–226 [Komatina P., Quis ergo presbyter Diokleas? Rana dubrovačka istoriografija i Letopis popa Dukljanina, Istorijски часопис 69 (2020) 189–226].
- Комаћина П., Житије Светог Симеона од Стефана Немањића као извор за хронологију промена на великожупанском престолу, Стефан Првовенчани и његово доба, ур. А. Растковић – И. Комаћина, Београд 2020, 17–35 [Komatina P., Žitije Svetog Simeona od Stefana Nemanjića kao izvor za hronologiju promena na velikožupanskom prestolu, Stefan Prvovenčani i njegovo doba, ur. A. Rastović – I. Komatina, Beograd 2020, 17–35].
- Комаћина П., Константин Порфирогенит и рана историја Јужних Словена, Београд 2021 [Komatina P., Konstantin Porfirogenit i rana istorija Južnih Slovena, Beograd 2021].
- Марјановић-Душанић С., Српски успон на краљевство: Тумачења и значења обреда крунисања, Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића, ур. Љ. Максимовић – С. Пириватирић, Београд 2019, 147–186 [Marjanović-Dušanić S., Srpski uspon na kraljevstvo: Tumačenja i značenja obreda krunisanja, Kraljevstvo i arhiepiskopija u srpskim i pomorskim zemljama Nemanjića, ur. Lj. Maksimović – S. Pirivatrić, 147–186].
- Марјановић-Душанић С., Харизма и ауторитет: скица за хагиографски портрет светог. Саве, Зборник радова Византолошког института 52 (2015) 277–289 [Marjanović-Dušanić S., Harizma i autoritet: skica za hagiografski portret svetog Save, Zbornik radova Vizantološkog instituta 52 (2015) 277–289].
- Николов А., Между Рим и Константинопол. Из антикатолическата литература в България и славянския православен свят (XI–XVII в.), София 2016 [Nikolov A., Među Rim i Konstantinopol. Iz antikatoličeskata literatura v Bulgarija i slavjanskija pravoslaven svjat (XI–XVII v.), Sofija 2016].
- Пириватирић С., Криза византијског света и постанак краљевства и аутокефалне архиепископије свих српских и поморских земаља, Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића, ур. Љ. Максимовић – С. Пириватирић, Београд 2019, 107–146 [Kriza vizantijskog sveta i postanak kraljevstva i autokefalne arhiepiskopije svih srpskih i pomorskih zemalja, Kraljevstvo i arhiepiskopija u srpskim i pomorskim zemljama Nemanjića, ur. Lj. Maksimović – S. Pirivatrić, 107–146].
- Радојичић Ђ. Сп., Стара српска књижевност у средњем Подунављу (од XV до XVIII века), Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. 2 (1957) 239–270 [Radojičić Đ. Sp., Stara srpska književnost u srednjem Podunavlju (od XV do XVIII veka), Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. 2 (1957) 239–270].
- Ређеј Ј., „Повест о убијању Батија”, споменик подунавске књижевности, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. 11/12 (1968) 215–220 [Redep J., „Povest o ubijanju Batija”, spomenik podunavske književnosti, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. 11/12 (1968) 215–220].
- Розанов С., Повѣсть объ убіеніи Батија, Извѣстія 1 Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской академіи наукъ том XXI (1916) кн. I, С. Петербург (1917) 109–142 [Rožanov S., Povest ob ubienii Batija, Izvestija 1 Otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj akademii nauk tom XXI (1916) kn. I, S. Petreburg (1917) 109–142].
- Савић А., Концепти „Свете земље“ у православном свету југоисточне Европе (13–16. в.), Београд 2022, докторска дисертација у рукопису [Savić A., „Koncepti „Svete zemlje” u pravoslavnom svetu jugoistočne Evrope (13–16. v.), Beograd 2022, doktorska disertacija u rukopisu].
- Стојановић С., О нападу угарског краља Андрије II на Србију, Глас СКА 160 (1934) 109–130 [Stojanović S., O napadu ugarskog kralja Andrije II na Srbiju, Glas SKA 160 (1934) 109–130].
- Стојковски Б., Византијска црква и њен утицај у Угарској (10–13. век), Осам векова аутокефалије Српске православне цркве, II ур. В. Пузовић – В. Тајаловић, Београд 2020, 137–147 [Stojkovski B., Vizantijska crkva i njen uticaj u Ugarskoj (10–13. vek), Osam vekova autokefalije Srpske pravoslavne crkve, II, ur. V. Puzović – V. Tatalović, Beograd 2020, 137–147].

- Стойковски Б., Ниш у византијско-угарским односима у XI и XII веку, Ниш и Византија 7 (2009) 413–424 [Stojkovski B., Niš u vizantijsko-ugarskim odnosima u XI i XII veku, Niš i Vizantija 7 (2009) 413–424].
- Бирковић С., Доментијанова просопографија, Зборник радова Византолошког института 45 (2008) 141–155 [Čirković S., Domentijanova prosopografija, Zbornik radova Vizantološkog instituta 45 (2008) 141–155].
- Узелац А., Под сенком пса. Татари и јужнословенске земље у другој половини XIII века, Београд 2015 [Uzelac A., Pod senkom psa. Tatari i južnoslovenske zemlje u drugoj polovini XIII veka, Beograd 2015].
- Шпађијер И., Светогорска баштина, Београд 2014 [Špadijer I., Svetogorska baština, Beograd 2014].
- Шпађијер И., Хронолошки оквири књижевног рада Теодосија Хиландарца, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 76 (2010) 3–16 [Špadijer I., Hronološki okviri književnog rada Teodosija Hilandarca, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor 76 (2010) 3–16].

Ivana Komatina

Institute of History, Belgrade

ivana.komatina@iib.ac.rs

CULTURAL TENDENCIES IN THE SERBIAN-HUNGARIAN RELATIONS IN THE 13TH CENTURY – *THE LEGEND OF ST. LADISLAUS* AND *THE LIFE OF ST. SAVA*

Serbian-Hungarian cultural contacts are naturally linked to the political events in the the Balkan Peninsula since the 10th century. They were additionally conditioned by the fact that the Serbian state at the time of the first Serbian princes was in the sphere of the firm Byzantine rule. During the 11th and 12th centuries, Serbian rulers fought frequent battles to win independence. In such circumstances, however, there was a cultural exchange with the northern neighbor of the Serbs – the Hungarians with whom relations were mostly peaceful and often directed towards a common goal – the fight against the Empire. Nevertheless, the first clue about the literary transmission between the Hungarians and the Serbs is linked to the tradition about the conflict between the Serbian prince Časlav and the northern neighbors the Hungarians in the middle of the 10th century, on the basis of which the Legend of the death of Prince Časlav was created, which continued its literary path in the works of the annalists of Ragusa. However, it is possible that this conflict found its literary way, before the annalists in the Hungarian work *Gesta Hungarorum* from the 12th – 13th century. The fact that part of the Hungarians received Christianity from Constantinople in the middle of the 10th century also left its mark in later writings, starting with the work *Повѣсть польсна о латинѣхъ когда ѿтаѡчѣише се ѿт грѣхъ* (14th c.), which contains an allusion to the „conversion” of the Hungarians to the „true faith”. One of the similar examples of „conversion” was recorded by Serbian hagiographers Domentijan and Theodosius. Namely, the Serbian archbishop Sava Nemanjić went to the Hungarian king in order to prevent a possible military action

directed against the recently crowned Serbian king Stefan. On that occasion, Sava not only prevented a diplomatic attack, but according to the aforementioned hagiographers, after the miracle with ice, he managed to convert the Hungarian king to Orthodoxy. Of course, hagiographers do not mention the name of the Hungarian king even once, but chronologically it would mean that it refers to King Andrew II (1205–1235). However, from their text, it is clear that they refer to the holy king and miracle-worker Ladislaus I. There is no doubt that the Serbian hagiographer Domentijan, and then also Theodosius, was familiar with the *Legend of Saint Ladislaus* (*Legenda S. Ladislai*). It was the work *Повѣсть польсна о латинѣх когда отоу҃чише се ѿт грѣхъ*, then the story we find about Sava and the Hungarian king in Domentijan and Theodosius, the so-called *On the Conversion of the Hungarian King* (ѿ оу҃вѣреніи оу҃грѣскааго. прѣос(вѣ)щен(ь)ным(ь) кр(ь) славою) and the *Gesta Ladislai regis* (incorporated into the *Chronica e Codice Picto*) that were known to the anonymous compiler, probably of Serbian origin, of the *The Tale of the Death of Batu*. Namely, in the *Tale*, which was composed in the 15th century, when the author describes the conversion of the Hungarian king, he correctly mentioned the name of King Ladislaus I, which was obviously implied in the writings of Domentijan and Theodosius, although they did not actually name him. However, by analyzing excerpts from the Serbian *Life of St. Sava* we concluded, that the hagiographers Domentijan and Theodosius meant King Ladislaus, even though the chronological description of the meeting between Sava and the Hungarian king would mean King Andrew II.

For our topic of the transfer of literary and cultural patterns between the Serbs and the Hungarians, it is of particular importance that the unknown compiler of the *The Tale of the Death of Batu*, by connecting those four writings, that is the *Legend of St. Ladislaus*, *On the Conversion of the Hungarian King* from the Serbian hagiographies, *Gesta Ladislai regis* and *Повѣсть польсна о латинѣх когда отоу҃чише се ѿт грѣхъ*, actually preserved the most subtle, but necessary threads in a unique context so that the process could be understood more easily.